

Tervezet a
KANONIKUS MŰVEK – Shakespeare: *Hamlet*
szabad bölcsészti BA-előadáshoz és a kapcsolódó szemináriumhoz

Készítette: Dr. Almási Miklós
ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet

A kanonikus mű. Olyan kiemelkedő alkotás, melyet minden kor „mintának” – utolérhetetlen teljesítménynek tart, és mihez évszázadokon át újra meg újra vissza lehet/kell térni, újabb és újabb értelmezési eszközökkel, értelmezési lehetőségekkel.

Másrészt a kanonikus műnek ez az állandó jelenléte abból is magyarázható, hogy benne egy-egy korszak minden lényeges szellemi áramlata kap kifejezést, s ezzel az emberiség létének alapproblémái is megszólalnak benne. A Shakespeare-műben a Hamlet az egyik ilyen „megfejtetlen” és megfejtést igénylő alkotás, az európai kultúra újra meg újra visszatér hozzá. Akár úgy is, hogy megkísérli tagadni jelentőségét. (Mint ahogy az elismerések mellett, Hamlet zavarosságát, dramaturgiai ugrásait háromszáz éven át kritizálták.)

Ugyanakkor a darab elemzése során számos dramaturgiai újítással ismerkedhetünk meg, melyek ettől kezdve sztenderd részei lesznek a drámaírásnak. (felfüggesztés, párhuzamos cselekményszálak, a kimondott és kimondatlan viszonyával való játék, a késleltetés stb.)

Az egész félév a darabral és hozzá kapcsolódó művekkel foglalkozik. Az elemzés kiindulópontja a szövegek kiválasztása. Arany János és későbbi fordítók. Angol szöveg, valamint szövegkritikai jegyzetek fontossága – kétség esetén megnézni. Ugyancsak használni kell Montaigne Esszéit, Bacon: Esszéit, valamint Machiavelli A fejedelem c. művét. Esetleg Luther prédikációit. A különböző értelmezési lehetőségek érzékeltetéséhez néhány film-megoldás megvitatása javallott.

A kurzus e mű elemzési lehetőségeit két formában vizsgálja. Előadás elsősorban a dráma alaprétegeit elemzi, a hozzá kapcsolódó szeminárium (vagy önálló szeminárium) a hallgatókkal együtt végzett *workshop* formában a háttér problémákba vezet be, a többféle értelmezési lehetőségek kikísérletezése. A szemináriumi forma gyakorlati készségeket segít kibontakozni mikro-jelenetek elemzésével. Itt kerülne sor a filozófiai szövegek elemzésére is. Ugyanakkor a szemináriumi „kísérő” kurzus csak lehetőség.

A kurzus menete:

1) Az indulás: az első felvonás – a feladat.

A félév sikere szempontjából fontos, hogy azonnal a drámával kezdjünk – az alapkérdés izgalma majd viszi a filológiai és egyéb tudnivalók ismertetését.

A szereplők bemutatása rendhagyó (nem a főszereplővel kezdődik, hanem katonákkal), nem a fő helyszínen – hátsó bejárat a drámába.

A két szembenálló fél: Claudius és Hamlet – a 2. szín – játéka és a mögöttes valóság. A machiavellista és a Montaigne-i értelmiségi. Hamlet Wittenbergből jön – Luther iskolájából, lázadó világképpel. Claudius machiavellista tulajdonságai. (Megnézni: Machiavelli politikai filozófiájának főbb tézisei – melyek itt megjelennek. Mindkét vezéregyéniségnek van „csapata”. (Öregek és fiatalok?) A katonák Hamlettel tartanak!

Hamlet bemutatkozása: anyja viselkedése bántja, öngyilkosság-gondolat először. Claudius többféle tulajdonsága: nem vérnősző barom – valamiért mégis csak beleszeret a királynő.

Moral insanity és zseniális politikus.

A darab keletkezése, előzmények. Shakespeare újításai.

2) Találkozás a Szellemmel. Miért érdekes a Szellem figurája: vallásfilozófiai vita és alapkérdés: honnan jött (pokolból, purgatóriumból vagy...?) – A kérdés elméleti – ám ennek eldöntésétől függ, hogy lehet-e hinni neki: ez Hamlet alapproblémája a 3. felvonás végéig. . Miért jön a Szellem? Kedvelt népszínmű-eszköz. Itt mélyebb funkciója van: azért jött, hogy feladatot adjon Hamletnek: bosszuld meg halálom. De ez a feladat csapda – mert (majdnem) teljesíthetetlen. A Szellem ugyanis kiköti, hogy Gertrúd nem sérülhet. Vagyis úgy borítsa fel az egész udvart, ölje meg a királyt, Gertrud férjét, hogy az asszonyt ne érje gáncs. Hamlet reakciója a Szellem-jelenetre: az első „örült” kitörés. Alapkérdés Hamlet jellemét illetően: labilis psziché. „Örültség” mint valóságos jellemvonás bemutatása -, ez adja az ötletet a tudatosan használt maszkhhoz. Hamlet tudja, hogy kémekkel van körülvéve. Az exozíció (bemutatás, felvezetés) vége: a kiköztelt idő. Mit jelent? Túl a személyes drámán...

3) Az első felvonás dramaturgiai szerkezete: a felfüggesztés, Shakespeare másutt is él ezzel az eszközzel. Az első jelenetben látjuk a szellemet, de még két és fél jelenet történik, csak aztán találkozik Hamlet a Szellemmel. Ugyanilyen zseniális dramaturgiai trükk, hogy mindenkit felvonultat – Ophéliát Laerteszt, Polóniuszt – mindenkit a másik oldaláról. Következő trükk: sohase hidd el, amit a szereplők mondanak önjellemzőként, vagy mások jellemzőeként, - mindig csak az egésze vonatkoztatva érvényesek (korrigálandók) a szavak.

4) Maszkok harca. Hamlet mivel tudja, hogy kémkednek utána, és hogy nyomozását, (esetleges bosszúját) csak titokban végezheti maszkot alakít ki magának, ami mögé elrejtőzhet: örültnek tettei magát. De a Király is szerepet játszik. Sejtí, hogy Hamlet nyomában van, de nem mutatja. Hamlet maszkja sikerültebb. Hamlet Wittenbergi barátja Horatio – példakép és bizalmas. (A sztoikus jellem – kitérő: mi a sztoicizmus?) A maszkok jelentése: a képmutatás, a politika, mint színház – reneszánsz és modern jelenség. Ld. Bacon a képmutatásról. (A színészek első jelenete erre is utal...) A politikai képmutatás, mint fegyver Machiavellinél.

Ennek a világhelyzetnek dramaturgiai megfelelője a „kimondott és kimondatlan” szöveggel való játék: Hamlet nem mond mindent el, amit elhallgat fontosabb, amit elmond, nem kell elhinni. Alapvető drámai elem születik ezzel.

Hamlet legfőbb erőssége emberismerete és hogy átlát a maszkokon, a képmutatáson – az emberismeret „technikája”, hogy Hamlet mindenkit „tesztel” – beugratós kérdéseket tesz fel még Horationak is, pl. az első felvonásban, első találkozásukkor. (Ez a hamleti „wit” – valójában leleplező technika. Az első nagy leleplezés: a kolostor-jelenet. Ophélie túljátssza szerepét, ebből Hamlet rájön, hogy a lány Polóniusz és a Király bábja, és hogy őt akarják kifürkészni. Téved: Ophélie csak buta.

5) A jelenet dramaturgiai felépítése. A kolostor jelenet előtt hangzik el a „Lenni vagy nem lenni” monológ: a Montaigne-i filozófia hamleti értelmezése. A monológok szerepe, tartalma. Mi a dramaturgiai funkciója ezeknek a hosszabb leállításoknak?

Hamlet a monológból téved be a kápolnába – először zavart, nem is tudja, mit keres. A leleplezéshez Ophélie otromba kérdése adja a gyúanyagot. (Visszaadja leveleit, ajándékait – kiderül, hogy nem véletlen a találkozás, Ophélie készült (felkészítették) a találkára. Hamlet

„őrült” reakciója ismét – ezúttal azonban Ophéliát védi. Kettős „színház”: egy a kárpit mögött rejtőzőknek, másrészt Ophéliának.

6) A színház, mint a leleplezés (valóság-feltárás) eszköze. (III. felv. „az egérfogó”-jelenet, az egész dráma középpontja!) A játék lényege: Hamlet mást akar elhitetni az udvarral és mást a Királlyal. Az udvar higgye, hogy őrült, (meg akarja ölni Claudiust) - a Királyt meg próbára teszi – igaz-e a Szellem vádja. A jelenet másik funkciója a Szellem tesztelése. A gyilkosság lejátszása: „pszichodráma”. A leleplezés sikerül, bizonyos, hogy a Király gyilkos, - de Hamlet tovább nem viselheti az álarcot. Cselekednie kellene azonnal. Nem ez történik. Miért nem öli meg azonnal a királyt?

7) Hamlet számon kéri anyjától házasságát. Mi ez a jelenet? Agresszív kitörés, őrült tombolás, netán freudi féltékenység? Mellékesen: gyilkosság. (Poloniusz halott) Hamlet tud cselekedni, ha akar... Anyját nem igen érdekli Hamlet sorsa: elfelejtette, hogy a Király a halálba (Angliába) küldi Hamletet... A Szellem megjelenése: ezúttal csak Hamlet látja – a Szellem, a „megbízó” is cserbenhagyja...

8) A negyedik felvonásban lelassul a cselekmény. Elméleti kérdés: a könyvdráma és színpadi dráma. A Hamlet szövegteste túl hosszú, nem lehet a teljes művet előadni. Ophélie halála: a Királyné és a Király közötti különbségek először láthatóak. A kalandok és hazatérés. Elbeszélés: Hamlet halálba küldi kísérőit. A cselekvő Hamlet.

9) A holtak birodalma, - temető-jelenet. A drámai duktus itt megváltozik: a sírásók – epizód-kezelés problémája. Két komikus-abszurd figura, transzcendencia és banalitás viszonya Shakespeare-nél. A vég előrejelzése. Itt derül ki, hogy Hamlet szerette Ophéliát. A szerelmi szál nem is olyan mellékes. (A Szonettek és Shakespeare – a szerelem-téma kezelése.)

10) A végső leszámolás: a vívás. Egyfelől a király machiavellista csele. Másfelől, kérdés, miért megy bele Hamlet a párbajba, - emberismerete megsúgja neki, hogy törbe csalják. Horatio is figyelmezteti. (Mellesleg: Claudius machiavellista lényege a vívásra való felkészülésben mutatkozik meg: több fegyver is készen áll számára, nemcsak a kihegyezett kard. Machiavelli, mint a kor politológusa.

A halál előszele: Hamlet elkészült a végre. Miért a halálvágy?

11) Leszámolás. A vívás kiszámított időben történik – Hamletnek addig kell tennie valamit, amíg az Angliába küldött követek vissza nem térnek. (A felvonás végén meg is érkeznek...) A vívás előtt derül ki, hogy Hamlet sorsa hasonlít Laertészére: mindkettőnek megölték apját – Shakespeare-i dramaturgia fontos felfedezése: a párhuzamos cselekményszálak, párhuzamos sorsok beépítése. (Vígjátékaiban olykor három-négy párhuzamos cselekmény fut.)

A leszámolás: sok halott. A kor populáris látványossága a tömeggyilkosság. Ugyanakkor mély filozófia becsomagolva: világvége képszerű megjelenítése – itt egy korszak véget ér. Kérdés: mi lehet, az amiről még hallgatnak? („a többi néma csönd”)

12) A jövő „rése”: Fortinbras öröklí a trónt. Ki ez a Fortinbras: visszafelé áttekinteni. Hamletnek ő is példaképe. Ugyanakkor: Shakespeare történetfilozófiája: a nagy emberek halála – és a középszerűek győzelme.

Shakespearei világvége, a nagy drámák vége egy kor lezárása. Folytatás más szinten.

Szemináriumok:

(általában vagy követik az egyes előadásokat, vagy külön szerepelnek)

- 1) Az expozíció – Mi történt az „emelt tér” jelenete előtt? Vita a Szellemről akatonák között. Hamlet álláspontváltozása
- 2) Laertes, Hamlet, Horatio, Fortinbras – a fiatalok és párhuzamos sorsok
- 3) Gertrúd és a Király viszonya: az Öreg Hamlet és a Király összevetése. (Lovag-király, politikus király) Gertrúd: félelem vagy szerelmi szenvedély?
- 4) Mit hisz el Hamlet a Szellem szavaiból – az I. felv. végén és az I-III felv. során? Miért-hogyan változik véleménye?
- 5) A hamleti emberismeret. Hogyan lát át Poloniuszon, a színészeken, Ophélián – és a Királyon? Anyját ismeri?
- 6) Shakespeare és a szerelmi téma. A szonettek fekete asszonya. Troilus, A „meleg” Shakespeare.
- 7) Montaigne kérdések, mit tanul tőle Shakespeare?
- 8) Machiavelli kérdések: mit tanul tőle Shakespeare?
- 9) A kor politikai viharai: az Essex-per, Southamton udvara, a korai puritánok.
- 10) A monológok elemzései.
- 11) Hamlet filmek vitája. (Laurence Olivier, Kozincev, Kenneth Branagh, Zeffirelli – vagylagos természetesen. Plusz egyik óra vetítés, köv. óra vita-elemzés.)

Bibliográfia

- Shakespeare: *Szonettek*
 J. Dover Wilson: *What happened in Hamlet?* Cambridge UP, 2003
 U.ö: *Hamlet, szövegkritikai kiadás*, (The New Shakespeare sorozatban)
 Arany János: *Hamlet*
 Heller Ágnes: *Az emberismeret kérdése*
 Heller Ágnes: *A reneszánsz ember*, Bp., 1970
 Spiró György: *Shakespeare szerepösszevonásai*, Európa, 1997
 Internet: <http://www.tk421.net/hamlet/hamlet.html>
<http://shakespeare.palomar.edu/works.htm#Canon>
 Montaigne: *Esszék I-III*. Jelenkor, Pécs, 2001
 Machiavelli: *A fejedelem*. (sok kiadásban létezik)
 F. Bacon: *Esszék*.